

MONTE NEGRO

VRHUNSKA BICIKLISTIČKA STAZA 5

PRIČE POKRAJ VODE

IMPRESUM

Podaci u ovom vodiču su rezultat brižljivog istraživanja. S obzirom na to da se uslovi oko markacije, staza i signalizacije stalno mijenjaju, ne preuzima se nikakva garancija za tačnost podataka i vodič se koristi na sopstvenu odgovornost. Ako niste sigurni u svoje snalaženje u planini, obratite se za pomoć iskusnom vodiču.

Sa zahvalnošću prihvatamo sve komentare, primjedbe i sugestije sa kojima se možete obratiti izdavaču na e-mail adresu office@bjelasica-komovi.co.me. Na istu adresu možete poslati i svoje priče i iskustva sa putovanja rutom TT5 - rado ćemo ih objaviti na sajtu www.tt5.bjelasica-komovi.me.

Izdavač:

Regionalna razvojna agencija za Bjelasicu, Komove i Prokletije

Donatori:

Austrijska razvojna agencija i Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore

Tekstovi, tehnička podrška:

Jovan Eraković - Jone

Fotografije:

Nacionalna turistička organizacija Crne Gore, Jovan Eraković, Marianne van Twillert, Montenegro Adventures, Damir Delić, Amer Kapetanovic, TO Ulcinj, TO Cetinje,

Dizajn, visinski profili i rad na kartama:

Jovan Nikolić

Rute trasirao:

Tane Minić

Karte:

Ministarstvo održivog razvoja i turizma Crne Gore

VISINSKI PROFIL

SIGNALIZACIJA

KARAKTERISTIKE RUTE

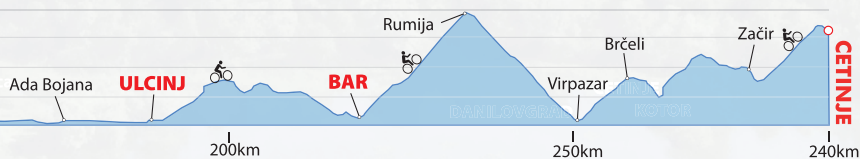
Trajanje: 2 - 3 dana

Dužina : 236 km

Ukupni uspon: 3900 m

Najviša tačka: 790 m

Najniža tačka: 2 m

Vrhunska biciklistička staza 5

Priče pokraj vode

Od palačinki kralja Nikole, preko najjužnijeg fjorda Evrope, do močvara Luizijane. Spavanje na kuli koja gospodari sunčanim daljinama. Uz najveće jezero na Balkanu, kroz čarobnu šumu kestenova i piratsku prestonicu, do nudističke plaže i najstarijeg drveta u Evropi. Može li sreća da bude mokra i slana, da pecka u očima?

Proći rutu TT5 (kao ni ostale "Top trail" rute) nije lako. No da bi se savladala potrebna je

dobra a ne vrhunska kondicija – daleko važniji će biti pozitivni pristup, dobra volja i dobro planiranje, tako da za teže dionice uvijek imamo dovoljno vremena. Krajevi kroz koje ćemo proći neće prestajati da nas ushićuju i inspirišu, a konačni dobitak – pozicija putovanja egzotičnim predjelima i sreća da vidimo neka od najljepših mjesta u Crnoj Gori - biće neuporedivo veći od količine uloženog znoja. Svaki pravi ljubitelj prirode zna da je ovo odlična trgovina.

Prije polaska je dobro znati:

Osnovni podaci o ruti:

- dužina: 236km
- trajanje: 2-3 dana
- najviša tačka: 790m^{nv} (prevoj Sutorman na Rumiji, iznad Bara)
- najniža tačka: 2m (Ada Bojana)

Tura se može preći i sa teretom na biciklu, ali zbog pojedinih težih djelova preporučujemo da teret bude što manji – uz dobro planiranje, noćiti se može uvijek pod krovom, a i zalihe hrane i vode ne moraju biti veće od poludnevni. Voda na svim usputnim izvorima je dobra za

piće. Minimum opreme: karta i kompas (ili mnogo bolje, GPS uređaj), mobilni telefon, baterijska lampa, osnovni alat za bicikl i rezervna guma.

Ruta TT 5 je potpuno obilježena putokazima, a sa sajta tt5.bjelasica-komovi.me se mogu skinuti GPS podaci (trek logovi i bitne tačke), koji će navigaciju na ruti dodatno olakšati i osigurati.

Bezbjednost: osim jačeg saobraćaja na nekim kraćim dionicama, nema mnogo drugih razloga za brigu - ova ruta nigdje ne zalazi u pravu divljinu, a ljudi koje ćemo sretati biće više nego ljubazni i spremni da pomognu.

1 CETINJE – RIJEKA CRNOJEVIĆA - VIRPAZAR (39km)

Krećemo od pumpe "Eko" na izlazu iz Cetinja (660 metara nadmorske visine), na magistralnom putu ka Budvi. Na nedalekom kružnom toku ćemo skrenuti lijevo, na put ka Podgorici. Saobraćaj će ovdje naravno biti prilično intenzivan, ali kilometar dalje ćemo skrenuti desno, na stari put ka Podgorici. Posle izgradnje novog puta ova trasa, koja se pruža paralelno novoj ali niže od nje, slabo se koristi i prepuštena je zubu vremena - nama će pak odgovarati jer je potpuno mirna.

Za detaljnije upoznavanje sa istorijom i turističkim vrijednostima Cetinja kao i za informacije o zanimljivim dešavanjima u gradu, posjetite sajt lokalne turističke organizacije:

www.cetinje.travel/en/

Par stotina metara posle skretanja naći ćemo se na tački na kojoj se završava blagi uspon iz Cetinja (705mnv) i počinje 15,5km dug, strmi spust do Rijeke Crnojevića (25 mnv).

Na 1,8km od starta prolazimo pored restorana Belvedere. Ime nije slučajno dato, u šta se možemo uvjeriti na terasi u hladu borova, sa sjajnim pogledom na Skadarsko jezero i Rijeku Crnojevića. (Po čistom danu se odatle može vidjeti čak i kako u daljini na suprotnom kraju jezera trepere krovovi Skadra). Prvi ugostiteljski objekat je na ovom omiljenom izletištu crnogorskog kralja Nikole i njegove porodice otvoren još 1888. godine. Osim pogleda ne treba propustiti ni ništa manje sjajne crnogorske palačinke (ili palačinke kralja Nikole) od kukuruznog brašna, sa šljivama kuvanim u vinu, medom i orasima – egzibicija za nepca i prikladan energetska doping za put koji nas očekuje.

Asfalt na starom putu je isto takav – star, iskrpljen i oštećen. Ali je još uvijek prihvatljiv za biciklistu, pogotovo jer se ide nizbrdo. Golicaajući zid prirodnog amfiteatra iznad Doborskog Sela i uživajući u panorami fantastične doline koja ispod nas odlazi ka vrhovima na horizontu, brzo ćemo na jednoj lakat-krivini izaći na put za Rijeku Crnojevića (7,3km od starta, 390mnnv). Krivudavi asfalt odavde postaje dobar a i dalje ne treba očekivati intenzivan saobraćaj, osim možda u špicu vikenda tokom pune sezone: otako ovo više nije glavni put od Cetinja do Podgorice, Rijeka više

dremucka nego što živi. Nizbrdicu, međutim, treba očekivati – tek smo negdje oko polovine i spust tek postaje sjajan. Iz niskog mediteranskog rastinja isparava složena zagonетка mirisa, no nije je potrebno rješavati da bi nas radovali njeni potmuli tonovi i tajna alhemija. U čovjeku kontinentalcu, u onome ko ne živi pored mora ili nadomak mora, ti će mirisi okinuti neke zaspale žice i zatreperiće uznemirujuća čežnja za nečim neuhvatljivim. A za putnika nema praktičnijeg poklona od tog nejasnog nemira koji ga gura preko brda i dolina, da otkriva i up-

oznaje, sve jureći za nečim što, srećom, ne može da stigne.

Kroz divnu šumu borova i čempresa poprskanu stijenama, prolazeći iznad pjegice sela Očevići, ateriramo pravo u centar Rijeke Crnojevića. „Centar“ ne treba shvatiti previše zvanično, Rijeka je previše mala za to - ali je već stoljećima velika u očima umjetnika, danas i u očima ljubitelja fotografije, romantičnih duša, skitača tragom neobičnih pejzaža... Jer sa svojom rijekom teče kroz predjele koji se običnom geografijom ne mogu sasvim objasniti. Ima mjesta na obalama okeana kojima prst sudbine i čovjekova ruka nisu dali da liče na mjesta na obali okeana. I ima mjesta koja su naizgled zarobljena usred crevaca, džepova, škratih krivudanja, nijemih urvina i tvrdoglavih

ćorsokaka - a svako ko se nađe u njima osjeti da je stao na prag neke veličanstvene širine kojoj samo mašta uzima mjeru. Pa kao što je nekada iz ovog zabačenog gnijezda uspijevala da bude najveća luka i glavni trgovački centar Crne Gore, tako nas i danas Rijeka svojim uzanim drvenim čamcima natkrivenim šarenim tendama, ne ostavlja na miru - čak i dok samo posmatramo te čamce, ona nas odvlači u svoje daleke krajeve. I neće onda biti čudno ako na luku starog Danilovog mosta budemo imali utisak da iz nekog razloga gledamo na primjer neki venecijanski kanal, samo sa mnogo više lokvanja a mnogo manje turista.

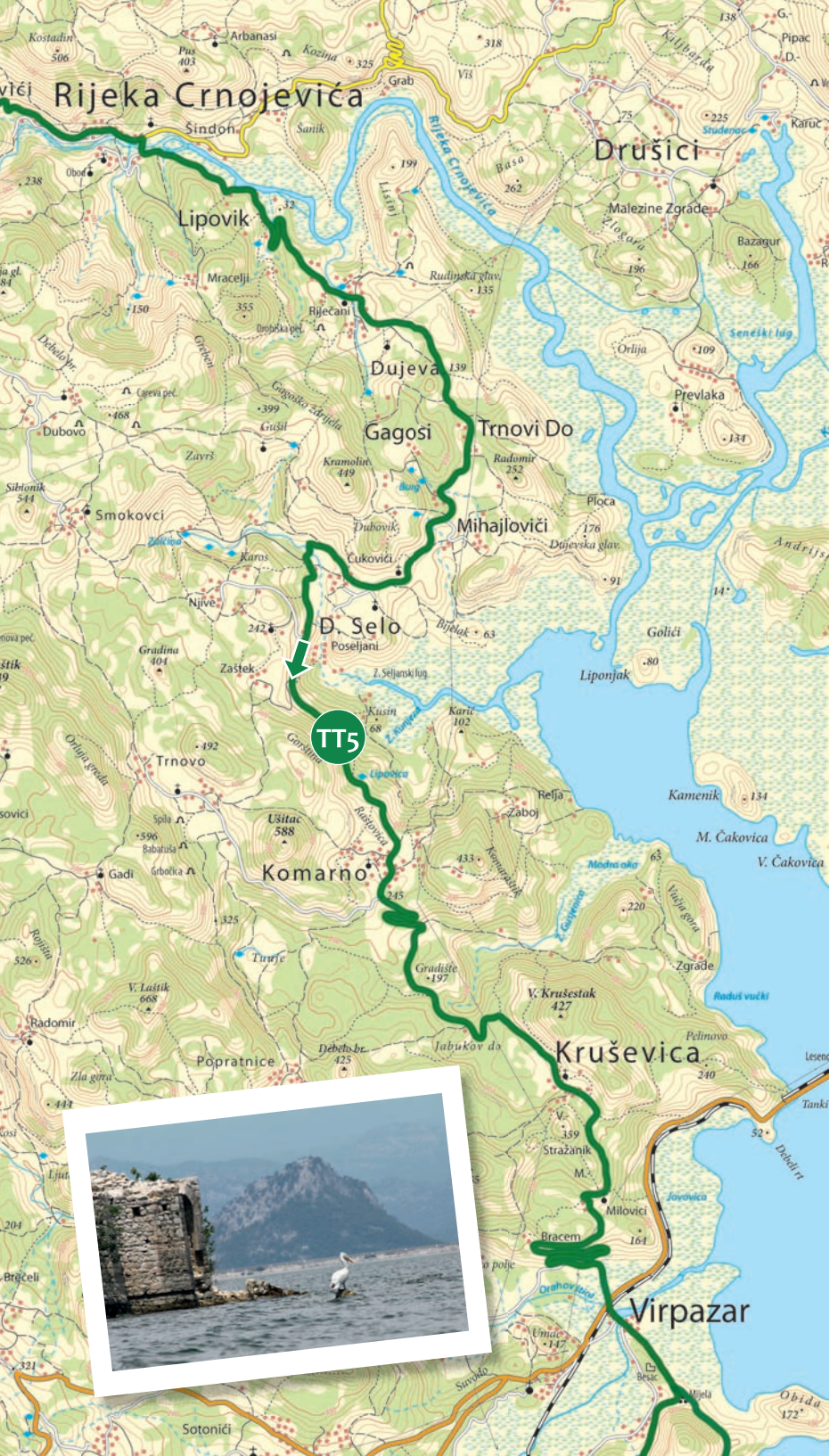
U mjestišcu možemo prošetati 8km dugom, kružnom, markiranom ekološko - rekreativnom

pješačkom stazom "Obod". Ona počinje kod kamenog mosta na izlazu ka Virpazaru, i najprije nas vodi pored stare električne centrale koju su napravili Italijani početkom II svjetskog rata (jedna od prvih u Crnoj Gori) te ostataka starih kamenih mlinova. Posle oko sat i po pješačenja od starta stići ćemo pred ogromni ulaz Obodske pećine u kojoj se nalazi jedan od izvora rijeka Crnojevića. U pećinu se može ući dosta duboko, sve do izvora, ali se u njoj može i zalutati pa se u istraživanje ne treba upuštati bez nekog vodiča, lampe sa punim baterijama, i bez obavještanja nekoga ko ostaje napolju. Dalje se penjemo do vidikovca Babino i silazimo prema Obodskom gradu (trideset godina posle Gutenbergovog pronalaska na Obodu su izlivena ćirilica

olovna slova i počela je rad prva štamparija kod južnih Slovena), pa se spuštamo nazad do mosta.

Iz centra Rijeke ćemo desno, na kameni most prema Virpazaru. Dva kilometra dalje počinje umjeren uspon. Nekoliko stotina metara prije početka uspona prolazimo konobu „Splav“, guliverovsku ploveću konstrukciju na koju bi u slučaju novog potopa moglo da stane čitavo stanovništvo Rijeke (možda je baš iz tog razloga i sagrađena, ukoliko pak nije zamaskirani drveni nosač aviona). S lijeve strane imamo pogled na izvanrednu panoramu brda iznad jezera, posebno na "vulkansku" kupu Gradine koja se kao pramac zariva u lokvanje i barsko zelenilo rijeke, dok se u daljini iza nje, u tjemenu najjužnijeg fjorda Evrope, diže

krševiti zid Pavlovih strana.

Posle 3km uspona opet smo na ravnom dijelu (150 mnv). Skadar-sko jezero se još uspješno krije od pogleda ali uzani put radi svoje, rijučići i tanjeći njegov krhki zaklon, te će nam 8km od Rijeke Crnojevića i ono kapnuti u dlan.

Na 8,5 km se lijevo odvaja asfalt do par stotina metara udaljenog (ali nevidljivog sa puta) sela Čukovići. Trebalo bi da nađemo dovoljno vremena i da odemo do tamo, da zatim ostavimo bicikl kod nekoga u selu pa se uzanom kamenitom stazom niz mali kanjon i predio zvani Mlinovi spustimo do skoro ugašenog ribarskog seoca Poseljani, dolje na obali jezera. Jer Mlinovi i Poseljani su tajna dragocjenost ovog kraja... Niz malih prirodnih terasa sa kadicama koje puni i u njima se zabavlja (ostavši bez mlinarskog posla) bistri Seljanski potok, kao stvorene su za brčkanje, a ukrašene su ostacima starih kamenih mlinova (nekada ih je bilo 14) do kojih se iz kuća stizalo uzanim mostićima. U staro doba su mlinovi radili punom parom (to jest vodom) i na mljevenje se čekalo danima, pa su prema priči dolje u Poseljanim postojale kafane, čak i kockarnice. Nije ostalo mnogo od nekadašnjih građevina (najstarije imaju oko 300 godina), ali ono što je još uvijek tu, očarava potpuno i bez ostatka.

A kad stignemo na dno rukavca

jezera i do Poseljana, naći ćemo se u nekoj vrsti crnogorske Luizijane, među barskim rastinjem i pod sjenkama moćnog drveća... Samo umjesto velikih, kitnjastih drvenih vila na nas ponovo trepću neodoljivi kameni kućerci. Jedan još živi, a ostali će samo uzdisati za nama...

Za silazak iz Čukovića potrebno je oko 40 minuta (staza je kamenita, pa se treba opremiti odgovarajućom obućom), ali teško da ćemo uspjeti da se otmemo i vratimo za manje od pola dana. Neki će možda odlučiti i da ostanu dok imaju hrane i vode – toliko je jako i privlačno zajedničko ćutanje života i prirode u Poseljanim.

Do Poseljana se malo brže može stići ako se ne svraća u Čukoviće nego se produži putem za Virpazar. Oko 1.3km od skretanja za Čukoviće primijetićemo lijevo pored puta žuti planinarski putokaz koji označava početak staze ka Poseljanim (ona će se negdje na sredini Mlinova spojiti sa stazom iz Čukovića). Mi ipak preporučujemo start iz sela – uživanje će duže trajati, i manje ćemo ljepote propustiti.

Posle Čukovića imamo komad kratke nizbrdice pa od desetog kilometra (125mnv) krećemo na 4km dug uspon do sela Komarno (235m).

U dolovima krš i zelenilo vriju kao u loncu, a miris te čorbe opija u vrelom ljetnjem danu u

kome se nebo spušta na, sad stalno prisutno, plavetno jezero. U proljeće i jesen, opijaju oči: oblici titraju i pretapaju se jedni u druge – ništa ovdje nije za stalno, i ništa mnogo ne drži do sebe, učeći nas prolaznosti kao na ubrzanom filmu. Kuće su odmaknute od puta i sakrivene zelenilom - samo krovovi ponegdje vire, i oni slični kršu u kome su izrasli.

Saobraćaj je vrlo slab, ali kolo-voz krivuda i uzan je, te se nikad ne treba potpuno zaboraviti. (Ograničenje težine je 7 tona, stoga ne treba mnogo da jedemo prije prolaska ovuda.) Sve u svemu brzo napredujemo, i začas ćemo biti na serpentinama iznad Virpazara, odakle se lijepo vidi ta varošica.

Još malo goredoliranja kroz divan krajolik i eto nas, 19km od Rijeke Crnojevića, na konačnom spustu ka još uvijek nevidljivom Virpazaru. Sa 225m spustićemo se na 20m nadmorske visine u toj varošici. Na spustu obavezno treba zastati posle 1,4km (20,3km od RC) na mjestu na kome se kroz kržljivo zelenilo u lijevo odvaja neugledna stazi- ca. Ona vodi ka stotinak metara udaljenoj hrpi stijena i izdrobljenog kamenja, na čijem ćemo vrhu primijetiti ljudskom rukom rađenu nisku građevinu. Kad se popnemo gore, naći ćemo se na mjestu sa vjerovatno najljepšim pogledom na dionici od Rijeke do Virpazara. I ne samo to: okrugla, prostrana, precizno popločana „kula“ (gumno) opasana niskim kamenim zidom

sa klupom, zrači fantastičnom atmosferom. Kao na dlanu su tu Virpazar, jezero i planina Rumija iznad njega, kao na tacni pruža se prilika da se sjedi, ruča (mada s naporom, ljepota ovdje previše uznemirava), da se oči beče do mile volje na predivni prostor iz koga peckaju perpektive, plaveti i sunčane daljine, a sve to sa visine koja mora biti da je nekim preciznim instrumentom podešavana da bude baš ovako neumoljivo i uzbuđujuće - savršena.

Preporučujemo noćenje na ovom mjestu: ako je vrijeme lijepo biće dovoljan unutrašnji sloj šatora ili samo vreća za spavanje (ili ništa od toga), a buđenje u istinskom, zasluženom dvorcu, biće događaj za nezaborav.

Malo niže niz put su tri serpentine kojima se brzo spuštamo, presijecamo (pažljivo) magistralu Podgorica - Bar, i eto nas u Virpazaru (20mnv), 24km daleko od Rijeke Crnojevića. Varošica je vrlo mala (tristotinak stanovnika) ali lijepa, i ima sve što je putniku potrebno: par prodavnica, pristojan smještaj (par hotelčića, privatne sobe i apartmani), česmu, pekaru i hlad u parkiću.

CRMINCA, VINO I RIBA

Virpazar leži u plodnom Crmničkom polju, a Crmnica je najpoznatija po vinu vranac koje spada u cijenjenija vina na svim svjetskim trpezama, a na međunarodnim izložbama je bilo proglašavano i za najbolje na svijetu. Pravi se od sitnog crnog grožđa koje iz nekih nedokučivih

Skadarsko Jezero

Virpazar

Zaliv Lučica

Godinje

Seoca

Donja Gornja

Krnjice

Zaliv Luka

TT5

Vučedabići

Marstijepovići

Podvrat

Karučići

Dracevica

Dečići

Duravci

Lopača

TT5

Tudemil

Zupci

Derinac

Sušanj

TT1

razloga još niko nije uspio da ubijedi da na nekom drugom mjestu ili podneblju pruži boju i ukus koje ima kad raste ovdje. Da bi sirotim belosvjetskim gurmanima zadali još više muke, lokalci tvrde da je najbolje meze uz vranac riba ukljeva, koja živi samo u Skadarskom jezeru i nigdje više na svijetu.

2 VIRPAZAR - OSTROS - ULCINJ - ADA BOJANA - ULCINJ (100KM)

Pratimo obalu Skadarskog jezera, ka jugoistoku. Očekuje nas izvanredno lijepa ali i naporna etapa: tri veća strma uspona i još nekoliko manjih, pa je ukupna visinska razlika koju ćemo savladati na narednih 40km, do prevoja Stegvaš na granici sa Albanijom, oko 1200m. Saobraćaj je uglav-

nom slab pa nam neće ometati zadovoljstvo tokom prolaska ovim netaknutim prostorom na kome srećom još nema hotela, motela i ostalih pratilaca masovnog turizma. Treba ipak imati na umu da je kolovoz vrlo uzan i krivudav, a na mnogim mjestima nema ograde na ivicama iza kojih zjape provalije. Iz neke nepregledne krivine uvijek se može pojaviti kombi ili kamper, tako da se ne treba previše opuštati, pogotovo na nizbrdicama.

Za svakog ljubitelja okretanja pedala put uz jezero je po sve-
mu što pruža, po ljepoti, atrak-
tivnosti i po miru koji na njemu
vlada, skoro savršeno iskustvo.
Rumija se naglo diže nad blista-
vom vodenom pločom, omeđuju-
ći je poput nekog kita davno
nasukanog u plićaku Jadrana.
Planina daje nježno plavoj lje-
poti jezera dramatični stjenoviti
ram, a oduzima mu južnu stranu
svijeta i ljubomorno ga dijeli
od mora na drugoj strani. Njena
sjenka popodne muklo legne na
vodu i na ostrvca uz obalu ("go-
rice", kako ih ovdje zovu), te ne
dâ Skadru da im se primakne.
Samo vjetrovi, kad ih ima, mogu
da se poigraju i talasima zgužva-
ju odraz tih ogromnih obrva, pa

da posle preko njega odlete ka Ulcinju i Baru.

SKADARSKO JEZERO

Leži na vrtoglavoj nadmorskoj visini od 6 metara a po površini je najveće na Balkanu - dugo je više od 43km i prosječno široko 10km (maksimalna širina je 14km). Najmlađi je, a istovremeno i najveći prirodni slatkvodni rezervat u Evropi. Prosječna dubina je oko 6m ali su pojedina mjesta (tzv. oka ili vrulje) mnogo dublja - i preko 60m. Jezero je naime kriptodepresija: površina mu je iznad, a djelovi dna ispod nivoa mora. Dvije trećine jezera pripadaju Crnoj Gori a jedna trećina Albaniji. Godine 1983. Crna Gora je svoj dio sa priobaljem, površine oko 40 hiljada hektara, proglasila za nacionalni park.

Obale su pretežno močvarne a bogatstvo ptičjeg, ribljeg i biljnog svijeta je izuzetno (48 vrsta riba i 264 vrsta ptica), uz veliki broj reliktnih i endemskih vrsta. Razne vrste pataka i gusaka, kormorani, gnjurci, čaplje, ibisi, orlovi, supovi, droplje i galebovi, ptice iz zapadnog Sibira, veoma rijetka crna afrička čaplja (gnijezdi se samo na jednom ostrvu uz obalu Mauritanije), neki su od stanovnika ili redovnih posjetilaca jednog od najvećih staništa ptica u Evropi. Maskota i zaštitni znak Nacionalnog parka je kudravi pelikan, evropska rijetkost. Ribe krap (vrsta plemenitog šarana koji dostiže težinu i do 30kg) i ukljeva (sitna riba,

crmnički specijalitet i obavezno meze uz crmničko vino), žive samo ovdje i nigdje više na svijetu. Jezero se od 1996. godine nalazi na ramsarskoj listi močvara od međunarodnog značaja.

Nekada je na Skadarskom jezeru postojao prilično razvijen brodski saobraćaj, pa se tako pominje da "osim lađa po ovome jezeru još plove i pomanji parobrodi, a parabrodске stanice su: Plavnica, Vir i Skadar". Glavna opasnost je tada bio vjetar upor ili smuta, koji "udara iznenada i čini velike vihorove, te je vrlo opasan za lađe i lađare kad ih na vodi začeće". Danas nažalost ne postoji ni jedna redovna putnička linija.

Osam stotina metara od malog trga u centru Virpazara, ispod brda Besac na kome se nalaze ostaci starog utvrđenja, prolazimo mjesto na kome se desno odvaja put preko Rumije za Stari Bar (otuda ćemo doći u drugom dijelu ture). Na 1,8km od centra prelazimo niski prevoj Mijela (115mnnv) na kome se nalazi i vidikovac.

Prvi veliki uspon (i najteži) počinjemo na 4,6km i na 20m nadmorske visine. Tokom narednih 7km popećemo se do sela Gornja (naravno) Seoca, na 460m nadmorske visine. U centru sela je lijep sjenoviti park, kao po mjeri da se predahne posle znojenja.

IZLETI U TAJNE BUDŽAKE

Tokom vožnje uz jezero više puta ćemo se naći na mjestima sa kojih sporedni puteljci padaju ka plavoj magiji njegove vode, pozivajući u lijepe avanture traženja i nalaženja. A to što nalazimo će nekad biti tiho ribarsko seoce sa naizgled zaboravljenim čamcima koji sunčaju svoje trupove, gotovo ostale bez boje. Drugi put je to čudni, usamljeni zaliv koji čeka baš na nas. A ponekad ćemo otkriti da nas na kraju puteljka, na ivici vode, čekaju naš sopstveni mir i (po)stignuta harmonija. Jezero nam daje priliku koja je mnogo dragocjenija nego što se može pomisliti kad se počinje vožnja: njegovo spokojno postojanje i debeli sloj tišine (po mirnom danu bez vjetra ima je više nego vode) daće nam šansu da čujemo sami sebe - nešto što možda dugo nismo uspjeli u svakodnevnom užurbanom životu. Detur do Raduša spada u ova kva iskustva. Skrenuvši u Gornjim Seocima lijevo sa glavnog puta, do Donjih Seoca ćemo sići finim asfaltnim putem (1,5km, na 140mnm). Onda treba ostaviti bicikl kod mještana i pješice nastaviti do Raduša, minijaturnog ribarskog naselja na obali jezera (oko 40min). Nazad se vraćamo istim putem.

Iz Gornjih Seoca se narednih 6,5km spuštamo (uz jedan kraći uspon) na 255mnm. Na tom dijelu prolazimo odvajanje (11km, 360mnm) putića za selo Krnjice - ponovo šansa za lijep detur

(3,5km do Donjih Krnjica, na obali).

Kraj spusta je na 15,5km i na 400mnm, a tu je i raskrsnica na kojoj opet možemo nizbrdo, u možda najzanimljiviju posjetu na obali - albanskom selu Donji Murići. (I sva ostala sela dalje niz obalu su albanska.)

Tri kilometra dug asfaltni spust do Murića je izuzetno strm ali vrijedi se pomučiti na povratku odatle: dolje ćemo naći vrlo lijepu šljunkovitu plažu obrublenu niskim četinarima, veliki restoran s pogledom, fini mali kamp u hladu maslinjaka pored njega, a noćiti se može i u drvenim bungalovima sa kupatilima.

Ne treba propustiti izlet čamcem na bar jednu od obližnjih gorica - Bešku, Starčevo i Moračnik. Za prevoz se možemo raspitati kod ribara u selu.

Sa raskrsnice na glavnom putu iznad Murića krećemo na drugi ozbiljni uspon: 6km dužine, na 470mnm u selu Gornja (naravno) Briska. Uspon završavamo na 24,5km od Virpazara, u čarobnoj šumi velikih reliktnih kestena - sreća za oko, ali i za pregrijanu glavu u toplom ljetnjem danu. Blago ploveći gore-dolje i krivudajući kroz šumu, imaćemo utisak da smo zabasali u tkivo neke bajke, i neprestano ćemo očekivati odgovarajući rasplet događaja...

Načinjemo 6km dugu nizbrdicu i

prolazimo iznad sela Tejani i Koštanjica. Koštanji, to jest kestenovi, tradicionalni su proizvod ovog kraja - ako naidemo u pravo doba godine, vidjećemo krovove potpuno pokrivene mrkim kuglicama koje se tu suše - otuda i ime ovog drugog sela. Kraj spusta je na 210mnv, nadomak Ostrosa, najvećeg sela na ovoj obali Skadarskog jezera.

OSTROS

(34km od Virpazara, 215mnv) je krajem 10. i početkom 11. vijeka bio značajan centar oblasti, a predanje mu pripisuje i status središta dukljanske države. Danas su tu samo ruinirani motel, par kafića i privatnih (odlično snabdjevenih) mini-marketa, te kafanica.

JOŠ TRI DETURA...

Prvi: iza Koštanjice možemo da sa glavnog puta (32km od Virpazara, 230mnv) skrenemo ka oko 4km udaljenom Bobovištu. Do tamo stižemo preko sela Runji, kroz narove i mirisno mediteransko rastinje, kroz zatalasani šarmantni predio u kome ćemo vidati natovarene magarce i mještane zapošljene u poljima. Bobovište izgleda kao da ne mari za prostor i vrijeme, nego pluta u nekoj svojoj posebnoj dimenziji, ispunjenoj spokojem i tišinom. Malo iza tog sela ćemo na raskrsnici skrenuti desno, kako bismo stigli do lijepog limana na obali jezera u kome ima spokoja i divnog vidika što se otvara između trupova ribarskih čamaca - morževa na obali.

Nazad na pomenutu raskrsnicu pa sada na njoj idemo desno, ka

Bljacama. Ono što smo rekli za Bobovište važi još više za ovo poslednje naselje na uzanoj i pustoj traci puta. Tu možemo ostaviti bicikl i upustiti se u lijepo skitanje po lagunama i rtovima na jednom od najzanimljivijih djelova jezerske obale. Do glavnog puta se vraćamo na isti način na koji smo i došli - ako uopšte poželimo da se vratimo. Ukupna kilometraža: oko 14km.

Drugi: u Ostrosu možemo da skrenemo ka manje od kilometra udaljenom selu Ćurjan (Qurjani) sa džamijom na ulazu. Na 2km od Ostrosa je raskrsnica na kojoj ćemo desno, da posjetimo fini mali zaliv Smokvica u čijoj se blizini nalazi i gorica Gradac. Posle oko 300m asfaltni put se završava, i do zaliva treba nastaviti pješice još oko 800m. Vrativši se na pomenutu raskrsnicu skrenu-

ćemo sada desno, ka selu Sjerči (4,5km od starta u Ostrosu). Oko 300m od raskrsnice prestaje asfalt i počinje makadam. Ovdje ne treba očekivati mnogo u smislu naselja (skoro da ga i nema, i skoro da je pusto) ali zato je tu zaliv pun trske i ptica, kliktavi velegrad u čijem posmatranju bismo mogli da provedemo dane. Povratak do glavnog puta je na isti način na koji smo i došli. Ukupna kilometraža: oko 9km.

Treći: oko 2km iza Ostrosa (36km od Virpazara, 260mnnv) odvaja se put ka 5,5km udaljenom selu neobičnog imena - Ckla. I samo ime bi bilo dovoljan razlog da odemo tamo, ali nudi nam se i više od toga... Kroz okolinu koja podsjeća na francusku Provansu lagano silazimo ka vodenom ogledalu. Na 500m od glavnog puta treba skrenuti lijevo, na 3,1km

nastaviti pravo, a na 3,9km ponovo skrenuti lijevo. Ubrzo stižemo do ostataka kamenih zgrada i do takođe velikog, odličnog očuvanog kamenog pristana - svjedoka da je ovo mjesto nekada vidjelo mnogo bolje dane i da se tu zaustavljao brod na redovnoj liniji preko jezera. Utisak koji ostavlja Ckla spada u najsnažnije na obali. Atmosfera je potpuno "morska", i dok posmatramo obrise visokih planina na albanskoj strani lako možemo zamisliti da se zaista nalazimo na brodu koji prosijeca azurno ogledalo i nosi nas ka novim, uzbudljivim obalama.

Na povratku ćemo oko 200m posle pristana primijetiti puteljak koji se odvaja desno i vodi nas do obližnjeg restorana. Kombinacija je lijepa: osjećaj da se nalazimo mimo svijeta je potpun, a opet obogaćen šansom da uživamo u ovozemaljskim zadovoljstvima. Ukupna kilometraža: 11km.

Od Ostrosa počinje naš posljednji veliki uspon na putu uz jezero: dug je 7km i sa 210m nas izvodi na 490mnnv na prevoju Stegvaš (40km od Virpazara). Gore je namještaj ovakav: krš, nešto kržljivog rastinja i veliki, bujan vidik. Oko kilometar pred nama, na golom rebu planine, vidimo malu bijelu albansku karaulu. U dubini s lijeve strane vrijedno se crvene crveni krovovi Skadra. S desna se vrijedno zeleni jarko zelena, kao mahovina meka dolina koja se otvara ka moru, i u kojoj

se sunča srebrna zmija - rijeka Bojana. Prevoj je dakle jedno od onih mjesta na kojima pogled ima razdjeljak.

Uz jedan kraći uspon, nizbrdica sa prevoja traje do pred samo mjestasce Vladimir (52km od Vripazara, 50mnnv). Asfalt nije sjajan (dosta zakrpa) ali poklonu se ne gledaju zubi. Na 1km prije Vladimira (10,5km od prevoja) lijevo se odvaja put ka graničnom prelazu Sukobin (6,5km).

SVAČ I ŠASKE CRKVE

Sjeverno od Šaskog jezera, na brežuljku sa koga se vidi cijelo područje oko delte Bojane, nalaze se ostaci praistorijskog grada Svač (danas Šas) osnovanog u 4. vijeku p.n.e. U srednjem vijeku je grad bio centar episkopije, kovao sopstveni novac i bio veći nego tadašnji Kotor. Mnogi su ga napadali i rušili, ali su mu smrtni udarac 1242. godine zadali... Mongoli. Predanje kaže da je u to vrijeme u gradu postojalo 365 crkava, koje su sve bile uništene. Početkom 17. vijeka ovdje je ipak živjelo još oko 700 stanovnika, no danas je napušten i spada u najpoznatije "mrtve gradove" na ovoj strani Jadranskog mora. Od svih njegovih građevina mogu se vidjeti samo rupevine bedema i ostaci nekoliko crkava.

Šasko jezero je dom mnogim vrstama ptica.

U posjetu ovim mjestima se kre-

će putem koji se u centru Vladimira (300m prije pumpe Lukoil) odvaja na jugoistoku. Do jezera ima oko 5km, skretanje za Šas je na 2km.

Od Vladimira do Ulcinja, najjužnijeg grada na crnogorskom primorju, ostaje nam 17km. Na tom dijelu će saobraćaj biti intenzivniji, i naravno sve jači kako se približavamo gradu. Do iza sela Krute imamo manji uspon (4km, sa 50 na 120m^{nv}) a sa druge strane isto takav spust. Stizanje do mora neće biti posebno spektakularno u niskom, blago valovitom terenu poprskanom šumom. Na ulaz Ulcinja (10 m^{nv}) stižemo 69km posle polaska iz Virpazara.

Skrenućemo lijevo, na put koji nedaleko od obale preko ulcinjske solane vodi na jugoistok, ka albanskoj granici. U jeku sezone saobraćaj na njemu će biti jak. Posle 13km eto nas na Adi Bojani, mjestu gdje se Bojana uliva u more. Na širokom pješčanom ušću nalazi se plaža - nudistička takođe. (Praktično čitava dionica koju smo prevalili od Ulcinja dovdje, vodi duž čuvene Velike ulcinjske plaže).

Ada Bojana neće biti favorit onima koji vole stjenovite uvale zanimljive konfiguracije i dubinu - ovdje ćemo se nahodati kroz pličak dok ne stignemo dovoljno duboko da zaplivamo, a pijesak se na obali prostire u nedogled i lijevo i desno. No na Adu se do-

lazi zbog neobavezne robinzonso-hipi atmosfere (koja često podrazumijeva i nebrigu o otpacima), lijenjog življenja u i oko koliba razbacanih u zelenilu duž plaže, zbog žurki i wind surfinga.

Ako je na putu previše vozila za naš ukus, možemo da vozimo zemljanim puteljcima koji paralelno vode kroz oko 1,5km širok zeleni pojas između asfalta i mora. Skretanja su prilično česta - možemo da slijedimo jedno, i da onda improvizujemo. Tako ćemo uostalom imati i bolji uvid u izgled i dešavanja na Velikoj plaži, a proći ćemo i par kampova škola za windsurfing.

ULCINJ

Treba mu posvetiti barem dio dana: na to pozivaju uske stare ulice, mješavina kultura i duha Orijenta i Mediterana, velika tvrđava, bogata istorija, multietničnost.... Spada u najstarija naselja na Jadranu: smatra se da su ga osnovali Iliri u 5. veku p.n.e, tako da postoji već 2500 godina. U "biografiji" ima i podatak da je bio glavno uporište pirata na ovom dijelu Mediterana. Danas ga naseljava mješavina albanskog, slovenskog i romanskog stanovništva. Turisti iz dalekih zemalja su rano otkrili ovaj grad - u 13. veku je bio jedan od rijetkih koji je uspio da odbije "posjetu" malo veće grupe iz Mongolije. Više detalja o gradu i informacije o dešavanjima na sajtu lokalne

turističke organizacije: www.ulcinj.travel

Velika ulcinjska solana je ekosistem okružen šumama tamarisa, dom brojnim pticama - tokom zime ih tu bude više od 20.000). Sa mosta preko kanala solane, kilometar ispred grada, možemo najbolje da vidimo kalimere - zanimljive mehanizovane mreže ovdašnjih ribara koje su fiksirane za jedno mjesto i rade na principu bunarskog đerma. Njihove pečurke, poput nekih ekstravagantnih skulptura ili baldahina uzdignute nad malim drvenim kolibama i gatovima, ukrašavaju obale kanala.

3

ULCINJ - STARI BAR - RUMIJA - VIRPAZAR (61KM)

Rastojanja ćemo računati od trga sa spomenikom Majci Terezi (presjek ulica Nene Tereza i Bulevar Đerđ Katrioti Skenderbeg, 20mnnv). Odlazimo glavnim putem u smjeru Bara, umjerenim usponom koji postepeno postaje jači. Saobraćaj je intenzivan i treba pažljivo voziti. Uzanom dolinom posle 5,5km stižemo u selo Kruč (Kruta) i do skretanja (desno) na miran sporedni put za Stari Bar.

Odličan uzani asfalt penje se kroz seriju blagih krivina ali prestaje na 900m od magistrale

(230mnnv). Odatle slijedimo strm makadam pristojnog kvaliteta. Posle usamljene kuće sa desne strane put postaje uži i nešto lošiji. Krećemo se po oskudno „obučenom“ terenu, po padini brda Belveder iznad Kruč, naravno stalno uz lijep pogled na naselja u uvalama i na magistralu duboko ispod nas. Uspon se završava na 3km od magistrale, na visini od 310m - dalje ćemo nizbrdo, prolazeći najprije veliko jalovište sa lijeve strane.

Okolno nisko rastinje biva sve gušće pa je i sam put mjestimično pomalo zarastao u visoku travu. Prolazimo i jednu lošu dionicu, srećom dugu samo stotina metara - kasnije je makadam opet solidan. Kroz česte zelene "kanale" stižemo do uzanog, nešto lošijeg asfalta (7km od magistrale, 210mnnv), pa ponovo krećemo uzbrdo. Ovaj uspon će potrajati oko 2km, a izvešće nas na visinu od skoro 300m. Sa druge strane je skoro isti takav spust do seoca Pečurica (12km od magistrale).

Malo blagog uspona kroz već urbanu okolinu (usput prolazimo maslinjake, mjesto sa lijepim pogledom na uvale Mali i Veliki pijesak, jedan pansion i jedan restoran), pa konačno na 15km od magistrale počinjemo 5km dug spust u Stari Bar. Širok, odličan put dovodi nas pravo do stare masline (50mnnv, 21km od skre-

tanja sa magistrale u Kručama).

Stara maslina je... stara. Preko 2000 godina, i smatra se najstarijim stablom u Evropi a u svijetu su od nje starija samo dva drveća: čuvene masline u Izraelu i Tunisu. Kraj u kome se nalazi zove se Mirovica - prema priči, otuda što su se pod njenom krošnjom mirili zavađeni, te "davala vjera" da neće činiti zlo jedni drugima. Obim stabla masline je 10m, ili preciznije 24 djevojačka koraka, a sjenka u podne joj je duga 74 djevojačka koraka. Još uvijek rađa.

STARI BAR

Mjesto je bilo naseljeno još u doba Ilira, prije 2800 godina. Četiri km udaljenosti od mora i modernog Bara čine razliku: ovdašnji žitelji su i dalje mahom zanatlije ili gaje masline, bave se i sitnom trgovinom. Obavezna je

posjeta tvrđavi i "malom Monparnasu" ispod nje u kome se na kaldrmi prodaju slike, tkani ćilimi i suveniri, i gdje se može lijepo posjedjeti u kafani ili baštici nekog kafića. Više detalja o Starom Baru na sajtu lokalne turističke organizacije: www.visitbar.org

Čeka nas najveći uspon na ruti TT5: da bismo ponovo stigli do Virpazara, preći ćemo preko planine Rumije. Sa raskrsnice kod Barske nadbiskupije i kasarne (u blizini kružnog toka i supermarketa "Kaća"), tokom narednih 16km popećemo se sa 23 na 790m nadmorske visine na prevoju Sutorman.

Saobraćaj na ovom putu je slab jer je kolovoz u gornjim djelovima, nadomak prevoja, mjestimično u lošem stanju (manja klizišta, ništa strašno za biciklistu). Polako hvatamo visinu, a

pošto je na južnoj strani Rumije manje šume i teren je uglavnom otvoren, lijep pogled na Bar i na morsku pučinu ka Italiji se podrazumijeva. Posebno je zgodan vidikovac na 9km od biskupije: plato nedaleko od puta, na kome stoji veliki obelisk - spomenik crnogorskim junacima.

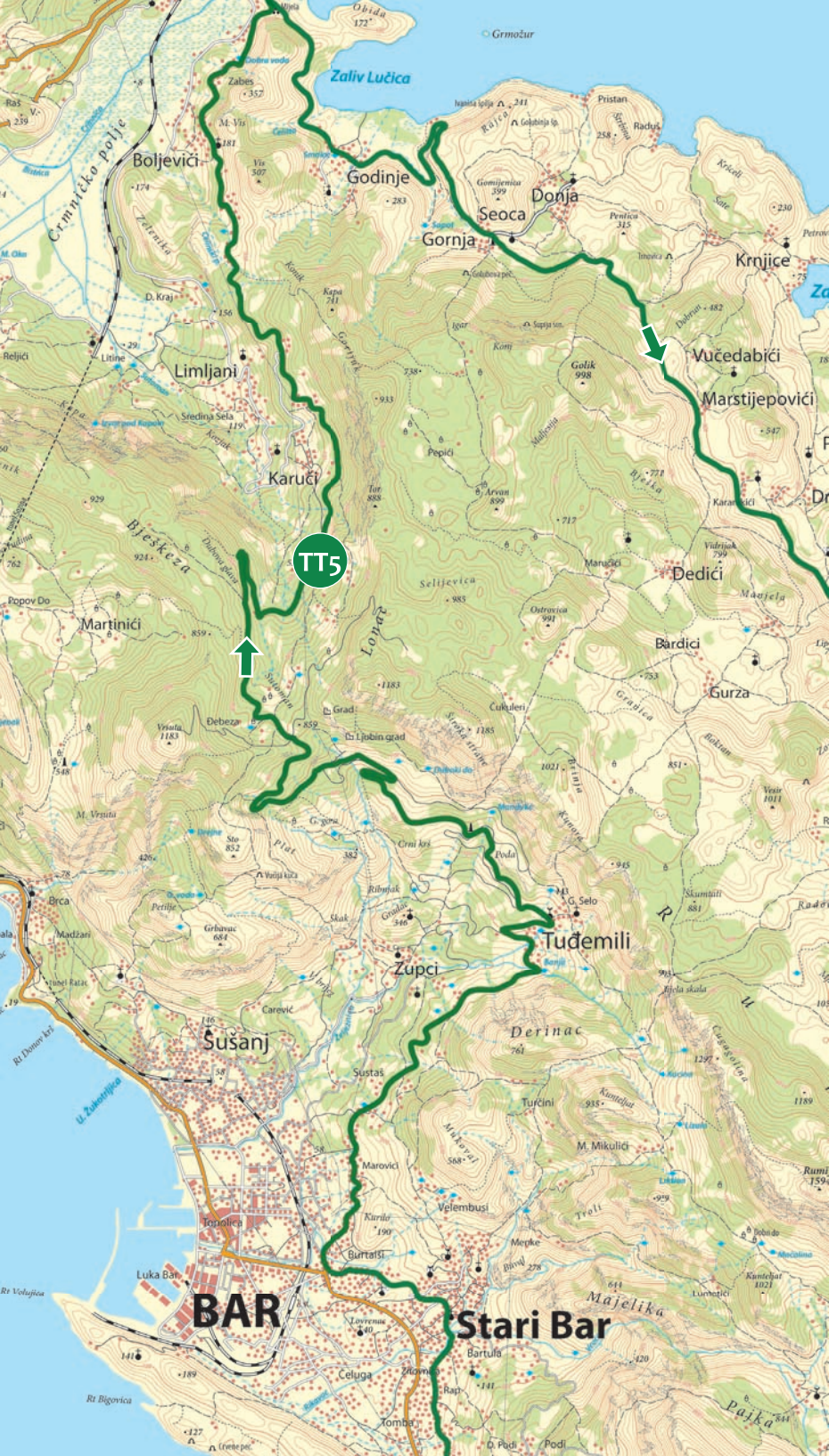
Izvore prolazimo na 5,7km i na 12km od biskupije. Ovaj posljednji je posebno dobar za predah - hlad, betonski stolovi i klupe, dobar pogled.

TRASOM ĆIRE...

Od Starog bara do Sutormana se može i drugim, vrlo zanimljivim putem: starom trasom ćire - sada potpuno mirnom, pretežno makadamskom trakom koja vijuga i lagano se penje (kako

već to treba da bude, jer je bila namijenjena vozovima) lijevo od nas. Na dosta mjesta ćemo moći lijepo da je uočimo, a na više mjesta se utapa u naš put, pa se malo dalje ponovo odvaja i odlazi svojim poslom. Detaljnije o vožnji trasom ćire ipak nekom drugom prilikom...

... No ipak još samo ovo: na 13km od biskupije u Starom Baru i oko 3km prije prevoja (640mnnv), desno se odvaja putić koji nas vodi u malu avanturu. Tuda ćemo naime ubrzo ući u 1300m dug napušteni tunel kojim je nekada ćira prolazio preko vrha (tačnije kroz vrh) planine. Na ulazu nas može dočekati voda koja curi zidovima i dnu (kad je hladnije vrijeme sa tavanice će visiti i velike ledenice, kao stalaktiti u kakvoj

pečini), ali kasnije je podloga betonska i suva, opet sve do nadomak izlaska. Naravno, sa sobom treba imati lampu. Tokom ljetnjih vrućina stoka umije da potraži hlad u ulaznim ili izlaznom dijelu tunela. Iza njega ćemo samo nastaviti putem, i posle 700m spojiti se sa TT rutom na nizbrdici ka Virpazaru.

Na prevoj Sutorman (790mnv) stižemo ispod vrha Tvrdoč, 16km posle raskrsnice kod biskupije. Odatle ćemo 16km nizbrdo (isto koliko smo se i peli) do Virpazara (20mnv).

NAJ-POGLED?

Za pogled u kome će se složiti i "uvezati" slika čitave primorske Crne Gore, treba na prevoju skrenuti lijevo na makadamski puteljak (kasnije je to skoro pa malo šira staza) koji se penje do 3km udaljenog vrha Vrsuta (1183mnv). Odozgo se pruža pogled od 360 stepeni: Podgorica, Crmnička dolina, greben Rumije, Skadarsko jezero i Skadar, Bar, Sutomore i ostatak crnogorskog primorja, Lovćen i Jadran... Na vrhu su osim toga jedno čudno, i jedno čudo. Čudno je da je tu uređen prostor za sletanje helikoptera, a čudo je da na ovakvom mjestu nije u prošlosti napravljen neki mauzolej, tvrđava ili drugi Žabljak Crnojevića..

Asfalt je na nizbrdici solidan

(uz dva-tri oštećena dijela dužine 10-30m na kojima ćemo naići na makadam), tako da će kilometri niz šumovitu sjevernu stranu Rumije brzo proletjeti. Na 3,8km od prevoja prolazimo mjesto (590mnv) na kome nam s desna dolazi put iz tunela čire. Ko je prošao tuda, osim magičnog doživljaja uštedio je oko 5km puta i 150m uspona.

Na 12,5km od prevoja imaćemo lijep pogled na Crmničko polje. Tristotinak metara dalje je izvor Maričina voda, ljeti dosta slab. Virpazar je "iza čoška" pa ćemo se začas naći tamo - 32km od raskrsnice kod biskupije u Starom Baru.

4

VIRPAZAR - BRČELI - GRAĐANI - CETINJE (37KM)

Izlazimo na magistralu Podgorica – Bar i krećemo lijevo, ka moru. Put kreće uzbrdo oko pola kilometra dalje. Na velikoj raskrsnici ispred tunela Sozina odlazimo desno, na put za Petrovac. Posle izgradnje tunela taj je put - nekada glavni od Podgorice do mora - postao sporedni pa je na njemu saobraćaj skroman, a kolovoz je širok i (još uvijek) vrlo dobar.

Uspion će trajati malo više od 7km (od 6. kilometra uspon već popušta) a završićemo ga

iza lakat krivine na kojoj skrećemo ka selu Gornji (naravno) Brčeli, na visini od 320m. Usput iza sela Sotonići prolazimo restoran "Vuk" (5km od Virpazara)

Ušli smo u neobičan, izuzetno zanimljiv i lijep predio šiljatih brda koja strče svuda unaokolo - na sjeveru do puta Rijeka Crnojevića - Virpazar, na istoku do Crmničkog polja, a na jugu do visokog zida iznad mora koji čine brda Paštrovića. Put nas ustvari vodi po velikom šumovitom platou koji je strmo nagnut ka sjeveroistiku a zavlači se među brda.

Po uzanom dobrom asfaltu 350m kasnije prolazimo skretanje za obližnji manastir Brčeli (8km od Virpazara) a nepun kilometar dalje je skretanje i za

manastir Sveti Nikola, u Donjim Brčelima. Mi ćemo pravo, nizbrdo kroz šumu pa kroz stara kamena seoca Tomići i Otočići. Sa spusta ka Otočićima imaćemo odličan pogled na izgužvani zeleni jorgan ispod nas, sve do Skadarskog jezera.

Nizbrdica se završava nakon što prođemo malu hidrocentralu i dođemo na Velju rijeku i Podgorsko vrelo (12km, 175mnnv). Odmah ćemo strmo uzbrdo, ka selu Građani. Ispod samog krša Konj, divno provučenim putem visoko iznad Crmnice, vraćamo se u visine.

Građani (15km, 350mnnv) imaju nekoliko kuća, manje od trideset stanovnika, i najljepšu poziciju u cijelom kraju. Tu je otpočet po-

duhvat izgradnje etno-sela, pa bi uskoro trebalo da bude mjesta za noćenje. Na izlazu ćemo na mjestima sa lijepim pogledom naići na udobne stolice ili čak fotelje, postavljene pored puta - mještani izgleda vole da udobno gustiraju okolinu uz jutarnju ili popodnevnu kafu.

Iza kratkog tunela se blago penjemo kroz zatvoreniji predio sa dubokim vrtačama – kao da je tunel granica dva svijeta. Na 18km stižemo na prevoj (490mnv), malo goredoliramo a onda dugačkim ravnim pravcem sa dobrim asfaltom (tu i tamo po par metara rupa) klizimo naniže do sela Muževići (21km, 400mnv). Iza sela je put i dalje zanimljiv, vodi kroz pust predio u kome ćemo rijetko sresti neko vozilo. Dosta niske šume ili visokog žbu-

nja daju dobrodošao hlad.

Sa prevoja se ustvari spuštamo (uz po koju kratku uzbrdicu) sve do puta Cetinje - Rijeka Crnojevića koji nam je već poznat. Na njega izlazimo nakon što prođemo samim obodom litice iznad Obodske pećine (predivan pogled na Rijeku), 27km kilometara od Virpazara i na visini od 290m.

Preostaje nam povratak u Cetinje, udaljeno nešto manje od 10km. A to znači da naše drumaranje rutom TT5 završavamo dugim usponom na 705 metara nadmorske visine.

Kraj putovanja ćemo vjerovatno proslaviti dobrim ručkom/večerom ili bar osvježenjem, da se utisci bolje slegnu. Nije šalopuno je bilo zelenih odmicanja

i plavih primicanja (i obratno), puno plovidbe po čukama sa pogledom i kroz dolinice sa mirisima, naši dani su zahvaljujući upornom crnogorskom reljefu, i još upornijim graditeljima puteva, obilovali onim kvalitetnim zujanjem točkova koga se vrijedi sjećati. Mnogo je bilo otvorenog i mnogo onoga tajanstvenog, što nismo uspjeli sasvim da

odgonetnemo (a tako i treba da bude - imaćemo više motiva da se jednog dana vratimo i ponovimo bar dio ovog iskustva). I sve to treba negdje da stane, a trenutno samo kulja sa čela u vidu nečega što liči na znoj, ali nije znoj. Može li sreća da bude mokra i slana, može li da pecka u očima? Nego šta!

INFORMACIJE

Ako odaberete da prođete ovom stazom, proći ćete i kroz nekoliko opština u Crnoj Gori. Imaćete različite mogućnosti za prenoćište, od hotela i motela, preko etno sela i privatnog smještaja, do kampova i planinarskih domova. Opcije su mnogobrojne, pa vam preporučujemo da kontaktirate neku od lokalnih turističkih organizacija u opštinama u kojima budete boravili kako bi vam pomogli da nađete ono što vam treba. Turističke organizacije su servisi, pa se njima možete obratiti i za bilo kakvu drugu informaciju, kao na primjer gdje da popravite biciklo, šta u blizini vrijedi pogledati, gdje biste mogli probati jela iz nacionalne kuhinje i slično.

Nacionalna turistička organizacija Crne Gore

www.montenegro.travel

Call centar: 1300 (24h)

information@montenegro.travel

booking@montenegro.travel

complaints@montenegro.travel

Za više informacija o **BED&BIKE** uslugama molimo Vas posjetite:
www.montenegro.travel/me/mjesta-kategorije/bed-bike

CETINJE

www.cetinje.travel

Njegoseva 39, 81 250 Cetinje

Tel: +382 (0) 41 230 250, +382 (0) 41 230 251

Fax: +382 (0) 41 230 253

e-mail: info@cetinje.travel

PODGORICA

www.podgorica.travel

Ulica Slobode 47, 81000 Podgorica

Tel: +382 (0) 20 667 536

Fax: +382 (0) 20 667 536

e-mail: info@podgorica.travel

ULCINJ

www.ulcinj.travel

Bul. Đerđ Katriot Skenderbeg bb, 85360 Ulcinj

Tel: +382 (0) 30 412 333

Fax: +382 (0) 30 412 335

e-mail: info@ulcinj.travel

BAR

www.visitbar.org

Obala 13. Jula, 85000 Bar

Tel: +382 (0) 30 311 633

Fax: +382 (0) 30 311 969

e-mail: tobar@t-com.me

MONTENEGRO

CRNA GORA

MINISTARSTVO ODRŽIVOG RAZVOJA
I TURIZMA

REGIONALNA RAZVOJNA AGENCIJA
Bjelasica, Komovi & Prokletije

with funding from

Austrian

Development Cooperation